

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

экономикалық ортадағы өзгерістерге тез жауап беруге және нарық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Эль-Сальвадордың тәжірибесінен алынған сабақтар цифрлық валюталар мен блокчейн технологияларын қолдануға бейімделгісі келетін басқа елдер мен ұйымдар үшін пайдалы болуы мүмкін және кейбір жағымсыз салдар мен қателіктерден аулақ болуға көмектеседі. Қорытындылай келе, бұл мақала цифрлық валюталар мен орталықтандырылған қаржы жүйелері контекстінде цифрлық және дәстүрлі қаржы институттары арасындағы өзара іс-қимылдың маңызды аспектілерін қарастырды. Біз институттардың екі түрінің де негізгі даму тенденцияларын, цифрлық валюталарды пайдаланудың артықшылықтары мен тәуекелдерін және олардың ынтымақтастығының ықтимал сценарийлерін талқыладық. Цифрлық валюталар және блокчейн технологиялары сияқты қаржы саласындағы инновациялар қаржы нарығының ландшафтын өзгертуді жалғастыруда. Дәстүрлі қаржы институттары осы өзгерістерге бейімделуге мәжбүр, ал жаңа ойыншылар қалыптасқан модельдерді өзгертуге тырысады. Алайда, жаңа мүмкіндіктермен бірге жаңа сынақтар да келеді. Реттеушілер нарықтың қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін тиісті заңдар мен саясаттарды әзірлеуі керек, ал индустрия жаңа технологияларды оңтайлы пайдалану үшін білім мен ынтымақтастыққа назар аударуы қажет.

Тұтастай алғанда, цифрлық және дәстүрлі қаржы институттары арасындағы ынтымақтастық қазіргі әлемдік нарықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті неғұрлым тұрақты және инклюзивті қаржы жүйесінің дамуына жаңа мүмкіндіктер ашады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Bank for International Settlements. (2021). Central bank digital currencies: foundational principles and core features. [Online] Available at: <https://www.bis.org/publ/othp33.htm>
2. World Economic Forum. (2020). Central Bank Digital Currency Policy-Maker Toolkit. [Online] Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_CBDC_er_Toolkit.pdf
3. El Salvador <https://www.coindesk.com/policy/2024/03/15/el-salvador-has-thousands-more-bitcoins-than-previously-known/>

ӨӨЖ (33.336.7)

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕЛЕРІ

Салық Алуа Маратқызы

Alua.salyk@bk.ru

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана
Ғылыми жетекшісі-Набиева М.Т.

Қазіргі әлемде мемлекет экономикасының дамуында оның төлем жүйесін цифрландыру маңызды рөл атқарады. Бұл процесс деп төлем жүйесінің операцияларын цифрлық форматқа көшіру процесін түсіну керек. Немесе басқаша айтқанда, экономикалық агенттер арасындағы ақша аудару операцияларын цифрлық форматқа ауыстыру. Ол үшін ел заңдарын, сондай-ақ қажетті инфрақұрылымды сақтайтын рәсімдер құрылады.

Қазақстанда қазіргі уақытта төлем жүйесін цифрландыру іс жүзінде аяқталды, оны 13 миллион адамнан асатын Kaspi қосымшасын пайдаланушылар саны арқылы байқауға болады [1]. Бұл сан өсе береді, өйткені ол арқылы нарықтағы операциялардың көп бөлігі өтеді.

Сурет-1.2023 жылы цифрлық валютамен жасалған операциялар

Пайдаланушылар арасында криптовалюта пайдалану көрсеткіштеріне қарап, күн сайын электронды ақшаны пайдаланатын адамдардың саны артып келе жатқанын көреміз. Алдыңғы кестеде тек соңғы 3 жылдағы статистика көрсетілген. Көріп отырғаныңыздай, 2022 жылы пайдаланушылар саны 13% - ға, ал 2023 жылы тағы 35% - ға өсті. Нарық көлемінің өсуіне байланысты пайдаланушылар саны 1 миллионға жетті. Статистика көрсеткендей, ең танымал криптовалюталар - Bitcoin, Binance Coin, USD Coin. Бұл жоғары жылдамдықты виртуалды валюталар әлемдік ақша нарығының көп бөлігін алады.

Цифрлық теңгені енгізудің басты артықшылықтары келесідей:

1). Интернет жоқ немесе әлсіз аймақтарда қолма-қол ақшасыз төлемді пайдалану мүмкіндігі.

2). Мемлекеттік бюджеттің неғұрлым ашық жұмсалуды.

Банктердің сыртқы қызметінде де үлкен өзгерістер орын алуда – ақпараттық технологиялар күнделікті ішкі қызметтің көптеген аспектілерін автоматтандыруға көмектеседі, электрондық құжат айналымы жүйелері мен бизнес-процестерді басқару жүйелері пайда болды, адам еңбегі қысқартылды және жеңілдетілді.

Осыған байланысты әлем елдерінің, соның ішінде Қазақстанның қазіргі заманғы банктік тәжірибесінде жаңа өнімдер пайда бірінші кезекте онлайн форматта дамыған. Сондай-ақ, Қазақстанның банк секторының проблемалары қазіргі уақытта республиканың ұлттық және жаһандық экономикасындағы дағдарыстық өзгерістермен байланысты екенін атап өткен жөн.

Демек, қазақстандық қаржы нарығының мәселелерін шешу ықпал етуші факторлардың жиынтығына байланысты, олардың ішінде банк секторын, оның ресурстық базасын одан әрі нығайту және ағымдағы цифрландыру шарттарына сәйкес келетін банктердің өнім желісін жақсарту ел экономикасы үшін басты маңызға ие. [2] Төлем шешімдері тұрғысынан біз телефон нөмірі бойынша P2P аударымдары B2C сегментінде жұмыс істейтін барлық банктерде жүзеге асырылғаны белгілі. Сонымен қатар, QR коды арқылы төлем жасау мүмкіндігін қазіргі уақытта тек 3 банк (Kaspi, Halyk, First Heartland Jusan) қолдайды (1-кесте).

Кесте-1. Пайдаланушылар арасындағы электрондық валютаны пайдалану көрсеткіштері.

Көрсеткіштер	2021	2022	2023
Электрондық валюта нарығы	1,5 трлн.тг	1,7 трлн.тг	2,3 трлн.тг
Электрондық валютаны қолданушылардың саны	500 мың адам	700 мың адам	1 мың адам
Ең танымал электрондық валюталар	Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin, USD Coin.	Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin, USD Coin, Cardano, Solana,	Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin, USD Coin, Cardano, Solana, Dogecoin,

		Dogecoin.	Polkadot.
--	--	-----------	-----------

2 Қазақстан электрондық ұлттық валютаға көшуге дайын ба?

Қазақстанда электрондық ұлттық валюта енгізу туралы шешім әлі қабылданған жоқ. Алайда, электрондық теңге әзірлеу мәселесі бойынша жұмыс жүргізіліп жатыр. Бұл туралы ведомство Azattyq Rýhy тілшісіне берген жауабында айтты.

Ұлттық цифрлық валютаны құру – ақша-кредит саясатына әсерін алдын ала зерделеуді, технологияны таңдау мен тестілеуді, цифрлық валютаны кеңінен қабылдау инфрақұрылымын құруды, оны пайдалануды заңнамалық қамтамасыз етуді және т. б. талап ететін ауқымды мәселе. Мұндай жобаның құны да белгісіз. Алайда, Ұлттық банк орта мерзімді кезеңде Қазақстанда цифрлық валютаны енгізудің орындылығы мәселесін пысықтауды жоспарлап отыр. Бұл әртүрлі факторлар мен ықтимал тәуекелдерді ескере отырып пысықталуы тиіс.[3]

Қазақстан Республикасында цифрлық төлем жүйесін енгізу және іске асыру жөніндегі жобалардың бірі 2021 жылы қаржы нарығына қатысушылармен тығыз ынтымақтастықта Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі іске қосқан "цифрлық теңге" жобасы болып табылады. 2021 жылға арналған пилоттық жобаның негізгі мақсаттары таратылған тізілім технологиясы базасында бөлшек платформаның Технологиялық іске асырылуын эксперименттік растау арқылы цифрлық теңге тұжырымдамасының өміршеңдігін тексеру, сондай-ақ Қазақстан үшін Орталық банктің цифрлық валюта моделінің (ОБЦВ) барлық мүдделі тараптармен бірлесіп негізгі параметрлерін айқындау болып табылады.

Соңғы уақытқа дейін көптеген елдер ОБЦВ-ны шығаруға аса сақтық танытты, өйткені ОБЦВ-ны қандай да бір форматта пайдалануға көшу банк секторына, жүргізіліп жатқан ақша-кредит саясатына және барлық елдердің төлем жүйелеріне күшті әсер етеді.

Бірақ қазіргі шындықтар қоғамның жаңа есептеу құралдарына деген қажеттілігіне және жеке криптовалюталар мен тұрақтандырғыштарды жаппай пайдалануға жол бермеуге байланысты цифрландырудың арту қаупі қаржы нарықтарының архитектурасы мен қаржылық делдалдық жүйесіне зиян келтіру қаупінен жоғары.[4]

ОБЦВ-ны әзірлеуге әр түрлі елдердің орталық банктерінің көпшілігі қатысады, бірақ ОБЦВ архитектурасына және оны іс жүзінде іске асыру перспективаларына қатысты нақты ұстаным жоқ. Бүгінгі таңда тек төрт юрисдикция ОБЦВ – ны өнеркәсіптік деңгейде-Багам аралдары Орталық Банкі, Шығыс Кариб теңізі Орталық Банкі, Нигерия Орталық Банкі және Ямайка банкі енгізді. Қазақстанға келетін болсақ, 2022 жылы Ұлттық Банк цифрлық теңгені енгізудің пайдасы мен шығындарын зерттеуді жалғастырды. Қаржы нарығына қатысушыларды және басқа да мүдделі тараптарды кеңінен тарту мақсатында 2022 жылғы маусымда Қазақстанда ұлттық цифрлық валютаны енгізу мәселелерін бірлесіп зерттеу үшін барлық мүдделі тараптарды біріктіретін digital Tenge Hub бірлескен алаңы іске қосылды. Мемлекет басшысының тапсырмасын іске асыру мақсатында Ұлттық Банк цифрлық теңгені енгізу қажеттілігі туралы ұсынылатын шешімді әзірлеу және кешенді зерттеуді қамтамасыз ету, сондай-ақ ұлттық цифрлық валютаны ықтимал енгізуден түсетін пайда мен шығындарды айқындау үшін цифрлық теңгені енгізу туралы шешім қабылдау моделін әзірледі. Модель халықаралық ұйымдар ұсынған құралдарды, сондай-ақ шетелдік реттеушілердің тәсілдерін ескереді. Модельде цифрлық теңге дизайнының Технологиялық іске асырылуын, әлеуетті экономикалық пайдалар мен шығындарды, жүйені реттеу мүмкіндіктерін, сондай-ақ экожүйені дамыту әлеуетін бағалау бойынша зерттеулер көзделген. [5] Сыртқы сын-қатерлерге келсек, дамыған елдердегі ақша-кредит талаптарының күшеюі – дамушы елдерден шығатын бейрезиденттердің портфельдік инвестицияларын әкетуі мүмкін. Қазақстан қаржы нарығының әлемдік капитал ағынына қатысуы да инвесторлар сентиментінің күрт өзгеруі, яғни ҚР МБҚ-ға бейрезиденттердің келуі мен кетуі жағдайында теңге бағамы үшін сын-қатерлер туғызады. Қазіргі уақытта халықаралық инвесторлардың назары АҚШ-тағы жеңіл монетарлық талаптардың қысқару сәтін бағалауға бағытталған. Бұл ретте АҚШ ФРЖ-ның кейбір өкілдері бұл мәселелер халықты вакциналау 75%-ға жеткенде қарала бастауы мүмкін деп санайды.

Сондай-ақ теңгенің айырбас бағамына әсер ететін негізгі сыртқы сын-қатерлерге -

әлемдік экономикалық өсімнің қалпына келудегі тұрақсыздығын, мұнай бағасының құбылмалылығын және ең ірі сауда серіктесі – Ресейге қатысты санкциялардың қаупін жатқызуға болады. Теңге бағамы үшін ішкі сын-қатерлерге – төлем балансының ағымдағы шотында сақталып отырған тапшылықты жатқызуға болады. Шетел валютасына қосымша сұраныс экспорттың өсуіне, сондай-ақ сыртқы міндеттемелерді өтеу қажеттілігіне байланысты болуы мүмкін. 2023 жылғы 27 қаңтар мен 3 ақпан аралығында сыртқы валюта нарығында бірқатар маңызды оқиға болды. Бірқатар жетекші орталық банктер базалық мөлшерлемені арттыруды жалғастыра түсті: АҚШ ФРЖ мөлшерлемені 4,5-4,75%-ға дейін 25 базистік тармаққа, ЕОБ 2,5-3,25%-ға дейін 50 базистік тармаққа, Англия банкі 4%-ға дейін 50 базистік тармаққа ұлғайтты. АҚШ-тың еңбек нарығы жөніндегі деректер қаңтарда сарапшылардың күткенінен жоғары болды: экономикадағы жұмыс орындарының саны 517 мыңға ұлғайды, жұмыссыздық 3,4%-ға дейін түсті. Бұл факторлар көбінесе дамушы нарықтардағы валюталардың теріс динамикасына алып келді. ҚР Ұлттық банкі 2023 жылғы 2 қазанда қыркүйек айындағы валюта нарығы туралы жариялаған мәліметке сүйенсек, қыркүйек айының қорытындысы бойынша, теңге бағамының 1 АҚШ долларына қатынасы 474,99 теңгеге дейін 3,4%-ға әлсіреді. Қазақстан қор биржасындағы сауда-саттықтың орташа күндік көлемі бір айда 158 млн-нан 162 млн АҚШ долларына дейін ұлғайды. Сауда-саттықтың жалпы көлемі 3,4 млрд АҚШ долларын құрады.[6] Ұлттық валютаның тұрақтылығын сақтап қалу үшін елдің мүмкін болған барлық экономикалық секторын дамытуға күш салу керек. Мысалы, туризм, денсаулық сақтау, жеңіл өнеркәсіп, тау-кен ісі, банк қызметі, білім беру, ауылшаруашылық кешені, металл өңдеу және машина жасау сынды секторларын үдемелі даму жоспарына енгізу керек. Қазақстанның валюта нарығындағы соңғы оқиғаларға тоқталар болсақ.

2023 жылғы наурызда теңге АҚШ долларына қатысты тоғыз айлық рекордқа дейін нығайды. Бұл мұнайдың жоғары бағасын, әртараптандырылған экономиканы және Қазақстанға қатысты жағымды көңіл-күйді қоса алғанда, бірқатар факторларға байланысты болды. Алайда, содан бері теңге мұнай бағасының төмендеуі мен геосаяси тәуекелдерді қоса алғанда, факторлардың жиынтығына байланысты АҚШ долларына қатысты әлсіреді.

2023 жылғы 31 қазандағы жағдай бойынша теңге АҚШ доллары үшін 470 шамасында саудаланады. Бұл теңге 2023 жылғы наурызда саудаланған АҚШ доллары үшін 435 деңгейінен сәл әлсіз, бірақ теңге 2023 жылғы ақпанда саудаланған АҚШ доллары үшін 530 деңгейінен күшті. Жалпы, теңге бағамы күрделі әлемдік экономикалық конъюнктураға қарамастан, соңғы айларда салыстырмалы түрде тұрақты болды. ҰБК теңгенің айырбас бағамын тиімді басқаруды жалғастырды және валюта өзінің сауда ауқымында қалды. Алайда инвесторлар теңге үшін тәуекелдер, оның ішінде мұнай бағасы, жаһандық экономикалық жағдайлар және геосаяси тәуекелдер туралы хабардар болуы тиіс.

Бүгінгі таңда цифрлық қаржылық технологияларды дамыту үшін кең мүмкіндіктер ашылуда. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2023 жылғы 1 қыркүйектегі "Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары" атты Қазақстан халқына Жолдауында: "Цифрландыру ісінде басшылыққа алынатын қағидаттарды заң жүзінде бекітетін кез келді", - деген. [7] Уақтылы заңнамалық қолдау, сектордың ашықтығын арттыру, экожүйелік тәсілді, қаржылық және серіктестікті ынталандыру, қаржылық емес ұйымдар, сондай-ақ цифрлық қаржы инфрақұрылымын нығайту сектордың цифрлық трансформациясына оң әсер ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Отчет по АО "Kaspi.kz" за 2 квартал 2023 года от Freedom broker [Электронный ресурс]. URL: https://ffin.kz/file/2023/07/31/20230731_kspi_buy_115_finre-zultaty_zh_2_kvartal_2023_goda.pdf
2. Цифровой тенге [Электронный ресурс]/ Доклад НБ РК для публичных обсуждений. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32690722&pos=6;-108#pos=6;-108
3. Доклад о результатах пилотного проекта по цифровому тенге [Электронный ресурс]. URL: <https://nationalbank.kz/ru/page/Digital-Tenge>
4. Отчеты №1-М "О зарегистрированных уголовных правонарушениях" комитета

по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

5. "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.

2. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекітілген.

6. Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions, Principles for financial market infrastructures, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d101a.pdf> (дата обращения 22.09.2018)

7. Директива 2007/64/ЕС Европейского парламента и Совета от 13 ноября 2007 г. «О платежных услугах на внутреннем рынке» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cbr.ru/Queries/UniDbQuery/File/48362/75> (дата обращения 22.05.2019)

ӘОЖ 336.225.67

ІРІ САЛЫҚ ТӨЛЕУШІЛЕРДІҢ МОНИТОРИНГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Самархан Гүлия Айдосқызы

guliya.samarkhan23@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
«Қаржы» кафедрасының магистранты Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі: Жағыпарова А.О.

Соңғы жылдары мемлекеттің салықтық әкімшілендіруге деген көзқарасы ғана емес, сонымен қатар бизнестің салыққа қатысты ұстанымы да айтарлықтай өзгерді. Бүгінгі таңда көптеген салық төлеушілер үшін басты мәселе – бухгалтерлік есеп объектілерін қалай дұрыс анықтау және салық базасын дұрыс есептеу. Мемлекет өз тарапынан әр түрлі реттеуші нормаларды ретке келтіру/кодтау және салық функциясын автоматтандыру арқылы басқаруды жеңілдетуге күш салуда. Осылайша, салық мониторингі форматына көшу салық төлеуші мен салық органының өзара іс-қимылын жеңілдетеді. Бизнестің салықтық мониторинг жүйесін енгізудің кем дегенде үш себебі бар. Біріншіден, қаржылық тәуекелдерді азайту. Белгілі бір операция бойынша салық органының дәлелді пікірін ала отырып, компания мүмкін айыппұлдар мен санкциялардан аулақ болады. Екіншіден, жаңа формат еңбек шығындары мен құжат айналымының көлемін айтарлықтай төмендетеді, өйткені барлық ақпарат алмасу желіге ауысады. Үшіншіден, салық мониторингі компанияның беделіне оң әсер етеді. Салық төлеуші бизнесті жүргізудің ашықтығын арттырады және мемлекет үшін неғұрлым сенімді және адал серіктес болып көрінеді.

Қазақстан Республикасының Салық Кодексінің 129-бабына сәйкес салықтық мониторинг ірі салық төлеушілер мониторингінен және деңгейлес мониторингтен тұрады [1].

2023 жылғы 1 қаңтардан бастап ҚР Премьер-Министрінің орынбасары - Қаржы министрінің 2022 жылғы 15 желтоқсандағы №1290 бұйрығы қолданысқа енгізілді, ол ірі салық төлеушілердің мониторингіне жататын салық төлеушілердің тізбесін бекітті.

Жалпы республика бойынша бекітілген тізбеге 354 салық төлеуші енгізілген. Тізбе ол қолданысқа енгізілген күннен бастап 2 жыл бойы қолданылады.